

Personība labā un jaunā pretmetos

A. Milts. Esejas par morāli. R., «Avots», 1985. 215 lpp.

Izdevniecība «Avots» sērijā «Es un mēs» laidusi klajā filozofa Augusta Milta grāmatu «Esejas par morāli». Grāmatā skarto problemātiku precizē apakšvirsraksts «Personība labā un jaunā pretmetos», kurš norāda uz divdesmit gadus rūpīgi krātu, pētītu un ar dzīves pieredzi pārbaudītu jautājumu loku.

Lasītājs ar A. Milta darbiem netiecas pirmo reizi — autors publicējis vairākus desmitus rakstu periodikā, bet 1979. gadā izdevniecība «Liesma» laida klajā grāmatu «Harmoniskais un disharmoniskais personībā», kura tulkota arī krievu valodā. Tāpēc interesanti pasekot, kā tālāk risinās pārdomas par cilvēkam vienmēr aktuālām problēmām.

Ētiskā problemātika, kura risināta «Esejās par morāli», ir tikpat sena kā cilvēces kultūras vēsture. Nereti ētiku dēvē par **praktisko filozofiju**, jo pamatproblemātika saistās ar cilvēka darbības novērtēšanu. Tie ir jautājumi par labo un ļauno, cieņu, godu, slavu, pienākumu un atbildību, kā arī širdsapziņu.

Par to, kas ir labs un ļauns, cilvēki domājuši ļoti sen. Tas bijis saistīts ar spriedumiem, no kurienes nāk atziņas par slavu, tikumu, patiesību, meliem un netikumu. Maz būs tādu, kuri neko nezina par leģendām, kas vēsta par Pandoras lādi vai labā un ļaunā atziņas augli. Tās vēsti par labā un ļaunā rašanos un atziņas ceļa sākumu. Jautājumi, kas bijuši aktuāli cilvēcei tūkstošiem gadu atpakaļ, joprojām ir mūsu uzmanības vērti arī šodien, un katra kultūra, katra paaudze un katrs no mums iziet labā un ļaunā iepazīšanas un atziņas ceļus. Tā būs arī nākamajās paaudzēs, jo nedz labais, nedz ļaunais nepastāv ārpus paša cilvēka: tas nāk līdzīdarbos, runās, attieksmē pret sevi un vidi, no kuras nācis un kurā dzīvo cilvēks.

Problēmu loka izklāstam A. Milts izvēlējies esejas formu. Latviešu rakstu kultūrā senais esejas žanrs, kuru 16. gadsimtā aizsācis franču domātājs Mišels de Montēns, nav īpaši izplatīts, bet vēl retāk esejai pievērsušies filozofi. Esejas žanra vērtību nosaka demokrātiskais veids, kā pagātnes kultūras mantojumu savienot ar mūsdienām un savu garīgo vērtību sistēmu, aktualizējot mūžsenus, cilvēkam svarīgus jautājumus.

Grāmatā mēs atradīsim Platona, Aristoteļa, Raiņa, T. Manna, A. Šveicera, I. Kona un daudzu citu ne mazāk ievērojamu filozofu, literātu un sociologu atziņas, senu kultūrtautu un latviešu aforismus, kuri pasniedz caur paaudzēm izsijājušās atziņas. «Nevienam cilvēkam šūpulī nav ielikta gatavas morālās vērtības. Bieži šīs vērtības cilvēks iegūst tikai ar lielām pūlēm un aizrautību...» Tāda aizrautība vadījusi «Eseju par morāli» autoru A. Miltu, radot grāmatu, kurā ik rindiņa lietišķi piesātināta ar ētisko problemātiku.

Pirms sākt analizēt grāmatas saturā izteiktās domas, atgriezīsimies pie piebildes grāmatas virsrakstam — personība labā un jaunā pretmetos.

Cilvēks ir veselums, kuru gribētos salīdzināt ar spoguļi, kurš sevī absorbē to garīgo bagāžu, ko guvis līdzšinējās dzīves laikā, bet izstāro savu tieksmju un vēlēšanos attēlus, kuru neierobežotais skaits un kvalitāte parādās savu būtību atsedzošos darbos. «Pazīsti pats sevi» — šis teiciens laika ritumā nekad nav zaudējis jēgu, un katram vajadzētu prast redzēt sevi labā un ļaunā pretstatus, zināt, kādas vērtības dominē katrā no mums, jo «Morālās vērtības ir sava veida garīgs vidutājs starp cilvēkiem, starp personību un vidi, lietām, sociālām kopībām».

Parastos apstākļos mēs visi dzīvojam starp cilvēkiem un visur veidojas kādas noteiktas attiecības starp sabiedrības locekļiem. Tas notiek gan mājās, ģimenē, gan darbā, uz ielas, teātrī, tirgū. Attiecības neregulē un neveido tikai kādi ārēji apstākļi, bet subjektīvie faktori, kas nāk līdzī katram sabiedrības loceklim. Cik dažādi ir cilvēki, tikpat daudzveidīgas ir to

komunikāciju formas un attieksmes vienam pret otru, jo attiecības neveidojas tikai starp abstraktiem jēdzieniem par cilvēku, bet morālo vērtību sistēmām, kuras cilvēks ikdienā nes sevī. Labais un ļaunais mājo cilvēkos, tāpēc «Esejās par morāli» autors vērtību nesējus daļa pēc spējas nest labumu sev vai sabiedrībai. Ir cilvēki, kurus vada tieksme iegūt baudu: «Neatlikt dzīvesprieku uz vēlāku laiku, nepārvērst sevi askētiskā būtnē, klausīt dabas balsij, ne morālistu sprediķiem» — tas ir hedonistu lozungs.

Ir cilvēki, kuri der tikai paši sev, bet nav mazums tādu, kas visus savus spēkus veltī peļņai un prasmei labi iekārtoties: «Būt taisnīgam, labam, godīgam ir jēga tikai tad, ja tas dod kādu acīm redzamu labumu, izdevīgumu.»

Blakus šiem vērtību orientāciju tipiem autors piemin cilvēkus, kuri savu darbību orientē uz kalpošanu tautai, vēlas gūt zināšanas un nodot tās nākamajām paaudzēm. Šo vērtību orientāciju raksturo daudz kas pārāks par tiekšanos pēc ārēja spožuma un slavas.

Katra vērtību orientācija sākas ar izvēli būt derīgam sev vai sabiedrībai, samierināties ar esošo vai virzīties uz vēlamo mērķi. Tomēr — lai kā būtu orientēts cilvēks, viņu ar dzīvi saista simtiem atkarību, pienākuma attiecību, un katra prasa laiku. Daļu dzīves aizņem tikšana šķaidrībā pašam ar sevi. Tas ir morālo vērtību izziņāšanas process, bet šīs vērtības ir mūžīgas un nes sev līdzī cilvēces dzīves pieredzi.

Lai saprastu, kas ir labs un ļauns, jāpriet laikam ne vien cilvēka dzīvē, bet arī krietnam laika sprīdim cilvēces vēsturē.

Kas uzskatāms par labu vai ļaunu, dažādos laikos un dažādas tautas traktējušas atšķirīgi, bet par pašu cilvēku līdz mūsdienām nonākuši divi radikāli pretēji vērtējumi: «cilvēks pēc savas dabas ir labs» un «cilvēks pēc savas dabas ir ļauns». Ikdienas pieredze liecina, ka pasaule vieglāk saskatīt tumšās krāsās, tāpēc arī pazīstami šādi izteikumi par cilvēku attiecībām pagātnē: «Homo homini lupus est», «Visu karš pret visiem»; tātad dzīve bieži saistās ar ļaunumu un ciešanām. Bet kur paliek labais? Labā vēsture saistās ar vēlēšanos pilnveidot īstenību un tuvojies kādam ideālam jeb pilnībai. Nav svarīgi, vai šis ideāls ir bijis dievs vai kāds zemes dzīves aspekts, svarīga ir cīņa starp labo un ļauno pašā cilvēkā. Ar labo saistās īsta draudzība un mīlestība, spēja cienīt citus cilvēkus un viņu intereses.

Labais un ļaunais iet līdztekus, tāpēc tas, kāds būs cilvēks, ir viņa paša rokās. Iss ir ceļš no vienas galējības līdz otrai. «Cilvēks var padarīt lielu to ceļu, pa kuru viņš iet, bet ceļš cilvēku nevar padarīt lielu.» Būt labam nepietiek. Būt labam nepietiek tikai ar vēlēšanos tādām būt —

darīt labu ir jābūt dzīves normai un pienākumam. «Tikai gribēšanas lauri būtībā ir sausas lapas, kas nekad nav zaļojušas.» Kalpošana labajam sākas ar gribu stāties preti ļaunumam un ticību, ka labais uzvarēs. Dažādas ir ļaunā izpausmes formas un mērogi: tie var būt kara draudi, var būt viltus, slinkums, liekulība. Daudzkārt nepieliek tikai ar ļaunā nosodījumu un labā izcelšanu. Nereti cīņā ar ļaunumu jāiet ar tādu pašu spēku kā tas, kas vērsas pret labo. Ļaunumam ir vēl kāda cita nozīme; ja labais un ļaunais ir ieslēgts pašā cilvēka būtībā, tad ļaunumam ir neapšaubāma nozīme cilvēka dzīvē ne tikai kā skaužamai vērtībai. «Labais ir spēja sevī būt ļaunam... Labais paredz negatīvu attieksmi pašam pret sevi kā pret savu citu.» Ļaunais kā labā pretstats neļauj cilvēkam domāt, ka viss ir labi, jo «...ļaunais rodas no labā, kad neprot to vadīt un pienācīgi izmantot».

Labais un ļaunais ir tikai viens slānis cilvēkā, kas saistās ar novērtējumu attieksmē pret pasauli un saistās ar daudzām ne mazāk svarīgām lietām cilvēka dzīvē.

Nevienam nav svešas tieksmes gūt godu, slavu un cieņu: visi zina, ka tas sašniedzams, esot patiesam un taisnīgam. Tomēr, ejot uz mērķi, nākas domāt par kaunu, pienākumu, sirdsapziņu. Šīs ētiskās kategorijas veido dziļākus cilvēka darbības motivācijas slāņus un veido pamatu nosacījumiem runāt par labo un ļauno personībā.

Kad runājām par to, kāds ir cilvēks, mēs atradām divus absolūti pretējus vērtējumus. Bet kā ir ar patiesību? Patiesība ir viena, bet tā var iepriecināt vai sarūgtināt; citur bez patiesības nevar, bet citur tā ir «piektais ritenis». Patiesību raksturo taisnīgums. Šī ētiskā kategorija kalpo par morālās patiesības raksturotāju un objektivitātes mēru.

Par taisnīgumu nākas domāt ik dienu: tās ir domas par darbu un mūsu pienākumiem, tie ir mēģinājumi novērtēt savu attieksmi pret līdzcivīkiem, bet tās ir arī domas par pasaules attieksmi pret mums pašiem. Taisnīgums ir spēks, kas izvirza nepieciešamību izvēlēties veidu, kā rīkoties dažādās situācijās — meklēt zelta vidusceļu vai izvēlēties kompromisa ceļu.

Taisnīgums izvirza vienlīdzības problēmu, bet tā savukārt — jautājumus par privilēģijām un to, vai katrreiz slinkis un muļķis saņem tieši to, ko ir pelnījis, jo taisnīgums ir nepārtraukta un nemainīga griba katram atdarīt pēc nopelniem.

Nodaļa par pienākumu un atbildību sākas ar vārdiem: «Pasaule tūkstošveidīgi saista un atgrūž cilvēku, aplaimo, iepriecina, aizstāv un arī vieš trauksmi, apbēdina, uzbrūk.» Ne vienmēr cilvēku vada patika veikt kādu darbu vai pienākumu. Nepieciešamība ir tā, kas diktē uzņemties

atbildību un atrast racionālu veidu, kā pie-
spiest gribu pakļauties nepieciešamības dik-
tātam. Pienākums liek būt vajadzīgam ne
tikai sev, bet visai sabiedrībai un aktīvi
veidot dzīvi un iesaistīties sabiedrībai derī-
gās attiecībās. Tas noved pie jautājuma
par brīvību un nepieciešamību.

Brīvība ir izzināta un apgūta nepiecieša-
mība. Nepieciešamību rada cilvēku darbība,
kas atbilst noteiktiem apstākļiem, bet brī-
vība ir māksla iekļauties nosacījumu sis-
tēmā. Tas nav domājams bez pienākuma,
kas saradina cilvēku ar godīgumu, drau-
dzību, mīlu, brīvību un ne vienmēr liek
gaidīt pateicību par labi paveiktu darbu.
Cilvēka derīgumu nosaka tas, kādā mērā
viņš spēj atbildēt par saviem darbiem un
paredzēt savas rīcības sekas. Ar atbildību
par sīkumiem sākas atbildība par otru cil-
vēku, savu vidi, cilvēces nākotni. Ar sirds-
apziņu vien te par maz. Spēja nest atbil-
dību ir cilvēka labestības mērs, jo «atbil-
dība gandrīz vienmēr atraisa cilvēka labā-
kos snēkus».

Vai atradīsies kāds, kam vienaldzīgs
gods, slava vai vismaz cieņa. Šīs trīs lie-
tas, kas dod cilvēka darba novērtējumu,
mēs parasti gaidām no citiem. «Godīgu un
negodīgu cilvēku var iepazīt ne tikai pēc
tā, ko viņi dara, bet arī pēc tā, ko viņi
vēlas». Šis Demokrita citāts atsedz veidu,
kā lūkoties uz šo problēmu. Godu un sla-
vu vēlas ikviens, bet veidi, kā katrs vēlē-
šanos grib piepildīt, ir dažādi.

Katrs cilvēks ir savādāks, un priekšstati
par godu dažādi. Mēs labāk zinām, kādu
godu vai negodu piešķirt līdzcivēkiem, un
zinām, ko vēlētos paši. Bet kādu godu
gan sagaidīt no bezgoža vai cilvēka, kas
neredz tālāk par savu degunu?

Autors izmantojis vērtīgu atziņu: «Ja
cieņa ir cilvēka vērtība, tad gods ir šīs
vērtības novērtējums». Prasme kaut ko no-
vērtēt un parādīt nepieciešamo godu ir
sarežģīta māka. «Cik viegli ir nosodīt, cik
grūti saprast un dziļi izjust otru». Tā ir
māksla stiprināt cilvēku un veicināt tā
spēku attīstību. Jāpiekrit A. Milta domai —
pirms otru nopelt, mazliet padomāt par
saviem tikumiem, jo kādu godu gan var
atrast uz citu neslavas pamatiem.

Cilvēks varbūt varētu dzīvot ārpus labā
un ļaunā, ja vien nebūtu to tūkstoš lieci-
nieku — sirdsapziņas. Katram pienāk tāds
brīdis, kad gribas sakārtot savu iekšējo
pasauli; un te sekretāra un soģa loma tiek
atvēlēta sirdsapziņai. Tā ir lieta, ko nevar
nopirkt (pretstatā godam vai slavai) un

nevar mantot. Tā jāiegūst katram pašam.
Sirdsapziņa vai sirds balss ir dziļākais
slānis cilvēkā, bet tieši no tās atkarīgs,
vai varēsīm droši skatīties cilvēkiem acis,
vai mūsu skatieni būs jāvērs šānis.

Izlasot kādu grāmatu, domās pārlietam,
kas labs un derīgs no tās mums palicis
prātā un ko negribētos pazaudēt. Rakstīt
par ētikas problēmām ir grūts uzdevums, jo
rakstīt par dzīvi un cilvēkiem, iedziļino-
ties tajos, nekad nav bijis vienkārši. Viss
sākas ar spēju novērtēt cilvēka darbus un
domas. Labais un ļaunais, ar ko tik bieži
sastopamies, ir cilvēciskās kvalitātes rādi-
tāji, kas cilvēku pavada visu mūžu kā
attīstības pretmeti.

Virzība uz labo un ļauno sākas cilvēka
dvēseles dziļumos, un daudz kas ir mūsu
pašu rokās: vai mūsu dvēsele būs melna
vai balta.

Kritēriji, kā novērtēt cilvēka devumu sa-
biedrībai, ir mainījušies gan revolūcijās,
gan gadsimtu ritumā, bet vienmēr ir bijis
«svaigā», kāds cilvēks būs starp cilvēkiem,
ko viņš spēj dot saviem tuvākajiem un
tautai.

A. Milta «Esejās par morāli» izmantots
plašs kultūras vēsturē uzkrātais materiāls.
Ar tā palīdzību mēs sekojam labā un ļaunā
dialektikai un tam, kas veido šos vērtē-
jumus. No tīri virspusējas atziņas, kas ir
labs vai ļauns, mēs meklējam to cēloņus,
attiecības ar pienākumu, cieņu, godu un
sirdsapziņu.

Autors nedod konkrētas, didaktiskas at-
bildes, kas jādara, lai viss būtu labi. Tas
nav ne iespējams, ne vajadzīgs. Dzīve no-
stājas cilvēka priekšā milzīgā daudzveidi-
bā, un katra saskaršanās ar realitāti nes
jaunus iesaļājumus, mainās uzskati, lūst pār-
licības, tas, kas bijis svēts, kļūst nekam
nederīgs, bet labais kļūst ļauns. Tikpat,
cik daudzveidīga ir dzīve, tikpat negaidī-
tas, alternatīvām bagātas ir cilvēka atbil-
des uz dzīves uzdotajiem jautājumiem. Tā-
pēc ar cieņu jālūkojas uz grāmatu, kura
mēģina nopietni ielūkoties cilvēka dvēseles
dziļumos un atklāt personības veidošanās
noslēpumus, ņemot talkā labā un ļaunā
dialektiku.

Grāmatu apjoma dēļ varētu izlasīt vienā
vakarā un pēc tam paslēpt grāmatu plauk-
tā. Tomēr labāk būtu pie tās atgriezties,
atrast kādu sev derīgu atziņu un, galve-
nais, padomāt, kādi esam.

GIRTS KONDRATS